

Gîndire universală, realități orientale: o evaluare a drepturilor minorităților naționale în România

GABRIEL ANDREESCU

Acest text a fost scris urmare a invitației pe care mi-a făcut-o cunoscutul teoretician al unui liberalism adaptat societăților multietnice, profesorul Will Kymlicka. Will Kymlicka a inițiat o cercetare asupra aplicabilității teoriilor occidentale, în cazul societăților multiculturale din Europa Centrală și de Est. Am fost solicitat să tratez eu cazul românesc în cadrul unui volum colectiv ce urmează să apară la Oxford University Press. Textul pregătit pentru *Altera* este o varianta semnificativ mai lungă decît studiul din volumul amintit. Am propus acest studiu revistei, cu gîndul că dialogul care se înfiripă cu teoreticianul canadian nu face decît să ofere analizei realităților interetnice românești savoarea dezbaterii internaționale.

Este oarecum surprinzător pentru un cercetător din afara spațiului occidental să descopere un *scholar*, precum Will Kymlicka, sceptic, în ceea ce privește instrumentele propriiei discipline. Limitele acesteia nu ar fi datorate numai limitelor interne ale teoriilor, ci și provocărilor unei Europe de Est aflată parcă pe un al șaptelea continent. Cînd Will Kymlicka afirmă: „*Se poate ca teoria politică occidentală să aibă relativ puține de oferit popoarelor din țările est-europene, confruntate cu tipurile de conflicte dezbătute în această carte*”, el desparte simultan realitățile occidentale de cele orientale și respectiv, gîndirea occidentală de concepțiile prin care popoarele Europei de Est sînt chemate să controleze diversitatea lor etno-culturală. Este oare realistă o astfel de demarcație?

Occidentul generic la care se referă Kymlicka este el însuși extrem de divers prin modul în care tratează eterogenitatea sa etno-culturală. Așa cum observă chiar Kymlicka, există o mare diferență între politica Canadei și politica Austriei sau Germaniei privitoare la comunitățile de emigranți sosite în aceste țări în ultimele decenii. O mare diferență există între modul în care Franța și țările scandinave — ele însele diverse — tratează natura și rostul conceptului de „minoritate națională”. Dar nu există oare o diferență asemănătoare între tratamentul minorităților din Ungaria, România și Iugoslavia? Sînt oare aceleași temele cu care se confruntă țările baltice și Croația? Este oare mai mare distanța care separă Cehia de Portugalia decît distanța dintre Cehia și vecina ei imediată, Slovacia? La această ultimă întrebare aș răspunde negativ. Cu atît mai puțin am putea vorbi despre o concepție vestică și o concepție estică, unitare, privind felul în care trebuie tratate consecințele diversității etno-culturale.

În sensul celor de mai sus, voi trata temele propuse de Will Kymlicka dintr-o perspectivă diferită. Presupozițiile mele sînt: (1) există un universalism al valorilor etice, așa cum există un universalism al drepturilor omului. Valorile etice universale reprezintă referința majoră pentru rezolvarea inclusiv a problemelor pe care le reclamă comunitățile aflate în minoritate; (2) principalele teme ale societăților actuale, vestice și (într-o măsură, ce-i drept, sporită datorită rămîinerii în urmă) estice, țin nu de specificitatea determinată de istorii diferite, ci, preponderent, de necesitatea de a face față modernității; (3) enunțul anterior este cu atît mai valabil cu cît nu este avută în vedere numai dinamica internă a societăților, ci și incredibila lor amestecare într-o societate globală². În sfîrșit, toate cele trei puncte notate mai sus se legitimează, la rîndul lor, pe ideea că (4) o societate este în primul rînd un sistem funcțional, obligat să identifice și să rezolve problemele specifice vieții. Gerd Roelecke considera această perspectivă drept „*legea de bază a societății moderne, adică compararea soluției problemelor și afirmarea principiului performanței*”³.

Desigur, afirmațiile (1) ... (4) sînt ele însele un permanent subiect de controversă. Consider însă, pe urma lui Richard Falk, că „*potențial, orice moștenire culturală este suficient de bogată pentru ca, în anumite condiții și dacă este clădită cum se cuvine, să poată contribui inspirat la lupta pentru drepturile omului, democrație și dreptate socială*”⁴, adăugînd că afirmația lui se aplică la fel de bine cu privire la lupta pentru drepturile minorităților. În ceea ce privește tema modernității, aș nota că mondializarea economiilor, penetrarea tehnologiilor, progresul ciber-spațiului, extinderea și adîncirea marilor structuri regionale, *fragmegrarea* (ca expresie a tendințelor simultane spre fragmentare și integrare⁵), toate acestea sînt fenomene mult prea evidente pentru a mai avea nevoie de argumente. Iată de ce, în continuare, nu voi mai încerca să susțin presupozițiile anterioare, concentrînd discuția asupra problematicei minorităților din România. Implicit sau explicit vor fi invocate în această analiză toate observațiile prin care Will Kymlicka a intenționat să sintetizeze ideea de „teorie

politică estică *versus* teorie politică occidentală”. Vom vedea în ce măsură putem vorbi despre solicitările specifice cărora „realitățile românești” supun teoria politică.

Diversitatea multiculturală a României

Care sînt însă aceste realități? Există oare o specificitate a eterogenității etno-culturale din România, ca stat aparținînd Estului european, în raport cu tipul de varietate etno-culturală existent în țările occidentale?

O să dau cîteva date. În recensămîntul din 1992 au fost înregistrate 16 minorități naționale. Populația totală se ridică la 22.760.449, din care 1.620.199 maghiari; 409.723 romi⁶; 119.436 germani; 66.833 ucrainieni; 36.688 ruși-lipoveni; 29.533 turci; 29.080 sîrbi; 24.649 tătari; 20.672 slovaci; 9.953 bulgari; 9.107 evrei; 5.800 cehi; 4.247 polonezi; 4.180 croați; 3.897 greci; 2.0023 armeni. Alte 8.420 de persoane și-au declarat apartenența la carașoveni (2.775) și ceangăi (2.165).⁷

În acest sens, diversitatea etnică din România atinge cea mai mare complexitate posibilă. Un număr de 12 mici minorități sînt integrate în ansamblul populației majoritare, aflîndu-se practic în afara „tensiunilor” generate de naționalitate, dar și în afara unui aport semnificativ la multiculturalitatea țării. Numărul germanilor și evreilor s-a diminuat considerabil, dar, în ciuda numărului lor restrîns astăzi, moștenirea tradițională a celor două comunități rămîne puternică. Romii ridică mari probleme de ordin social. Nivelul lor de educație și standardul de viață se află sensibil sub media populației. Fenomenul discriminării față de romi este real și el este asociat cu cel mai scăzut indice de simpatie în rîndul populației⁸.

Maghiarimea din România constituie o tipică provocare de natură politică. Transilvania, regiunea unde se află cea mai mare parte a maghiarilor, a fost mult timp principat autonom, iar apoi a aparținut Regatului Ungariei, în cadrul Imperiului Austro-Ungar. În 1918, Transilvania a fost încorporată României, situație recunoscută prin Pacea de la Trianon. Astăzi Transilvania reprezintă granița cu Ungaria. Deși maghiarii se află în mod compact în centrul României (județele Harghita și Covasna) și nu pe graniță, totuși tema realipirii Transilvaniei la Ungaria rămîne o componentă constantă a imaginarului colectiv românesc. Ne aflăm într-o situație înflîntă și pe alte coordonate geografice, a unei puternice comunități devenită minoritate în urma mutării granițelor, masată într-o regiune contiguă cu statul de aceeași origine (ca în Italia, Slovacia, Finlanda etc.). Repet: România arată a avea o complexitate maximă a structurii sale etno-culturale, la limita de sus a complexității societăților occidentale eterogene din punct de vedere etno-cultural.

Precedente: diversitate și normă juridică

În 1989, în momentul prăbușirii regimului comunist, legislația românească privitoare la recunoașterea și protecția minorităților naționale depășea în mod sensibil ceea ce numim astăzi „standarde internaționale”, definite în documente precum Documentul de la Copenhaga a Conferinței CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Recomandarea 1201, Convenția-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale. Conform Constituției din 1965, în Republica Socialistă România, naționalităților conlocuitoare li se garantau folosirea liberă a limbii materne și învățămîntul de toate gradele, în limba proprie. În unitățile administrativ-teritoriale locuite și de populație de altă naționalitate decît cea română, organele și instituțiile puteau folosi, oral și scris, și limba naționalităților respective (art. 22). Se asigura, de asemenea, folosirea limbii materne în cadrul procedurilor judiciare (art. 102). Conform legii învățămîntului nr. 28/1978, în unitățile administrativ-teritoriale locuite și de populație de altă naționalitate decît cea română se organizau unități de învățămînt, secții, clase sau grupe cu predarea și în limbile naționalităților respective (art. 106). La concursurile de admitere, candidații din rîndul naționalităților conlocuitoare aveau dreptul de a susține probele în limba naționalității lor la disciplinele pe care le-au studiat în această limbă (art. 109).

Legislația existentă în 1989 (în principal, Constituția din 1965 și Legea învățămîntului nr. 28/1978, despre care am vorbit) avea rădăcini mai vechi, în primul rînd, în Statutul naționalităților (legea nr. 86) din anul 1945. La rîndul ei, legislația postbelică fusese precedată de sistemul de drepturi ale minorităților naționale dintre cele două războaie mondiale, adoptat de România în urma marilor schimbări stabilite prin tratatele de pace de la Versailles și Trianon. La sfîrșitul primului război mondial, România își extinsese teritoriul cu două noi provincii, locuite în majoritate de români: Transilvania și Basarabia. Dar în aceste teritorii mai locuiau, în proporții însemnate, maghiari, germani, evrei, ruși, ucrainieni ș.a.m.d. Succesul teritorial transforma România într-o societate pluri-etnică. (Este semnificativă, în acest sens, distribuția grupărilor etnice în Transilvania, în 1920: români 57,9%; maghiari 25,8%; germani 10,5%; evrei 3,6%). România a trebuit să își ia, cu această ocazie, anumite angajamente. Conferința de Pace de la Versailles a dus la semnarea a cinci tratate garantate de către

Liga Națiunilor între Puterile Aliate învingătoare și Cehoslovacia, Polonia, România, statul Sîrbo-Croato-Sloven și Grecia⁹. Principalele prevederi ale acestor „Tratate ale Minorităților” erau:

- acordarea cetățeniei, incluzînd dreptul de opțiune;
- garantarea tuturor locuitorilor a unei întregi și complete protecții a vieții și a libertății;
- garantarea exercitării oricărui crez, a oricărei religii ori credințe, și a practicării lor, în măsura în care nu contravin ordinii publice și bunelor moravuri;
- garantarea egalității în fața legii, a drepturilor civice și politice și egalitatea de tratament în lege și în practică;
- diferențele de rasă, limbă ori religie nu trebuie să aducă prejudicii nici unui cetățean în ceea ce privește accesul la funcțiile publice, demnități și onoruri, sau exercițiului profesiei și al capacităților;
- nu va exista nici o restricție în ceea ce privește libera utilizare a oricărei limbi, în viața privată sau în public;
- în orașele sau în regiunile care au o proporție considerabilă de cetățeni aparținînd minorităților rasiale, religioase ori lingvistice, acestor minorități li se poate asigura accesul în mod echitabil la sumele asigurate prin fonduri publice la activități educaționale, religioase și filantropice¹⁰.

Statul român, puternic centralizat, a acționat însă sistematic împotriva drepturilor pe care se angajase să le respecte. Lucrul acesta s-a făcut prin diverse măsuri, cum ar fi acapararea posturilor din administrația locală de către trimișii birocrăției din București, ori prin schimbarea comunității universitare din Cluj, principalul oraș al Transilvaniei. Este semnificativ, desigur, cum arată tabloul variației proporțiilor etnice în Transilvania*:

Anul	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.
1880	57,3%	26,1%	12,5%	–	–	0,4%	1,6%	0,6%	1,5%
1910	54,0%	31,7%	10,5%	–	–	0,3%	0,9%	0,6%	2,0%
1920	57,9%	25,8%	10,5%	3,6%	–	–	–	–	2,2%
1930	58,2%	26,7%	9,8%	2,0%	0,8%	0,4%	0,8%	0,7%	0,6%
1941	56,5%	28,9%	9,1%	–	–	–	–	–	5,5%
1948	65,1%	25,7%	5,8%	0,5%	–	–	–	–	2,9%
1956	65,5%	25,9%	6,0%	0,1%	0,6%	0,5%	0,7%	0,3%	0,4%
1966	68,0%	24,2%	5,6%	0,0%	0,5%	0,5%	0,7%	0,3%	0,2%
1977	69,4%	22,5%	4,5%	0,1%	1,6%	0,6%	0,5%	0,2%	0,7%
1986	68,0%	25,1%	3,2%	0,1%	1,6%	0,6%	0,4%	0,3%	0,7%
1992	73,6%	20,8%	1,4%	0,0%	2,6%	0,7%	0,3%	0,3%	0,3%

Legendă: A. Români, B. Maghiari, C. Germani, D. Evrei, E. Romi, F. Ruteni, G. Sîrbi, H. Slovaci, G. Alți

Tabloul cuprinde informații și despre evoluția ulterioară, pînă la ultimul recensămînt. Realitățile etnice din România s-au schimbat din nou, după al doilea război mondial, cînd România a pierdut Basarabia, o parte din Bucovina și ținutul Herței, cu marile lor proporții de populație rusă și ucrainiană. În plus, numărul evreilor scăzuse dramatic. În România a fost instalat un regim comunist care, în faza de început, a promovat recunoașterea minorităților ca un principiu derivativ din principiul internaționalismului proletar. Începînd cu a doua jumătate a anilor '50, comunismul de la București s-a „românizat” din nou. În 1959 a fost desființată Universitatea de limbă maghiară, Bolyai, din Cluj, înființîndu-se o universitate mixtă, Babeș-Bolyai. Proporția dintre studenții maghiari și români a evoluat continuu, în favoarea ultimilor. Represiunea comunistă, dar și discriminarea în ocuparea unor funcții în stat a dus la emigrarea germanilor și evreilor, pînă la proporțiile arătate prin recensămîntul din 1992. Sub regimul Ceaușescu au avut loc, cu premeditare, schimbarea proporțiilor etnice din orașele Transilvaniei. Iată deci un tablou complex, care arată că în ultimii 80 de ani, statutul minorităților din România a evoluat, depinzînd de politica centrului, care a fost în mare parte o politică de asigurare a regulei majorității. Nu trebuie uitat însă că tendința de asimilare, în România, s-a desfășurat în condițiile unui cadru legislativ relativ generos privitor la drepturile minorităților naționale, nefiind posibilă nici o comparație cu țările care nu au recunoscut existența minorităților, sau cu acele țări unde limba maternă aparținea domeniului exclusiv privat.

Exercitarea regulei majorității și lupta pentru legitimitate politică

Felul în care Europa Centrală și de Est a tratat după revoluțiile din 1989 problema minorităților naționale (și religioase) a fost exprimată de Adam Michnik în formula: „*Naționalismul este continuarea comunismului*”. La sfârșitul perioadei, legislația și condițiile concrete privind minoritățile naționale din fostele state comuniste erau extrem de diverse. Cu greu poți să compari Polonia, unde germanii nu aveau voie să-și utilizeze limba maternă, cu România, unde exista învățământ superior în limba maghiară. La fel, este aproape imposibil să asociezi complexa alcătuire de grupuri etno-religioase din Republica Federativă Iugoslavia¹¹ și regulile care o ordonau cu situația din Ungaria. În toate aceste țări, imediat după revoluțiile din 1989, a început o amplă bătălie a fostelor elite comuniste pentru supraviețuire politică. Singura ideologie care le mai stătea la dispoziție a fost naționalismul. Numai că tendința naționalistă, generală cum observa Adam Michnik, în confruntare cu tendința democratizării nu a avut același conținut, aceeași amplitudine și desigur, aceleași consecințe, în toate țările. Ea a dus la dezmembrare și război civil în fosta Iugoslavie. A produs dezmembrarea pașnică a Cehoslovaciei. A marginalizat România în raport cu procesele de integrare europeană. A pus probleme de definire a statalității în țările baltice. A influențat doar puțin viața Poloniei și periferic viața Ungariei. A creat contexte politice extrem de interesante în Bulgaria.

În acest sens, deși formula lui Adam Michnik este în general relevantă, rămâne importantă doar pentru câteva țări. Cadrul de emancipare a minorităților a evoluat excepțional în Polonia și Ungaria, în paralel — cum era și firesc — cu procesul de democratizare. În Slovacia naționalismul a creat regimul lui Meciar. Bulgaria și-a păstrat oarecum standardele, dar a progresat în respectarea lor.

Naționalismul, ca formă a luptei de legitimare politică aparține unui concept mai general, numit de Jon Elster, „regula majorității” (*majority rule*). Jon Elster tratase într-un studiu apărut în 1993 posibilul conflict care s-ar dezvolta între regula majorității și drepturile individuale în urma recentelor evoluții din Europa de Est.¹² „*Ca să exagerez puțin, s-a trecut de la despotismul Partidului la despotismul majorității, ambele inamice ale protecției drepturilor minorităților*”, nota el.¹³ Cred că Jon Elster identifică corect un element specific, semnificativ, al procesului de tranziție din țările din Estul Europei (tentația de a exercita regula majorității împotriva minorităților), dar mai cred și că acesta nu se manifestă în felurile argumentate de autor. Elster se referă la încercarea majorității parlamentare de a rămâne majoritate prin manipularea mecanismelor electorale; la patima amorului-propriu; la acțiuni precum dispozițiile de confiscare îndreptate împotriva proprietarilor; la majoritatea populară acționând sub impulsul imediat, sub furia de moment („turbulența și nebuniile democrației”); la majoritatea populară acționând (prin reprezentanții săi) sub impulsul unei furii de durată, permanente.

În România cel puțin, abuzul regulei majorității împotriva minorităților naționale a avut ca atu, pe lângă miza considerabilă a legitimării politice, și moștenirea național-comunismului la nivel de mentalitate a majorității. La rîndul său, național-comunismul românesc a beneficiat de tradiția culturii românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, în care discursul naționalist era predominant. Toate acestea au permis crearea extrem de rapidă a unui imaginar politic cu tentă demagogică, ușor de manipulat de către actorii care-și dispută influența și puterea.

Primele alegeri libere din România, din luna mai 1990, au avut ca miză constituirea unui Parlament care să funcționeze ca Adunare Constituantă. La capătul unor dezbateri prelungite, în decembrie 1991, a fost adoptată noua Constituție a României. Unele dintre articole au constituit subiectul marilor înfruntări parlamentare, în special cele privind natura statului român. Astfel, s-a impus (articolul 1 (1) al Constituției) definirea statului ca: „*România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil*”. „*Este mai presus de orice îndoială că, la vremea adoptării Constituției în România, a fost destul de puternică perspectiva naționalistă*”, nota un atent observator al procesului constituțional din România.¹⁴ Cîteva minorități, printre care germanii, dar în primul rînd maghiarii, și-au exprimat îngrijorarea cu privire la acest articol care, în opinia lor, pune bazele asimilării lor de către majoritatea românească. Principalele minorități din România au fost afectate în special de Articolul 4 (1) al Constituției care prevede: „*Statul are ca fundament unitatea poporului român*”.

Art. 4 (1), împreună cu referirea la statul național unitar este expresia unei perspective foarte clar naționaliste. Niciodată nu au exprimat Parlamentul sau Curtea Constituțională vreo opinie potrivit căreia din poporul român (Art. 4) sau națiunea română (Art. 1) ar face parte toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate. Mai mult decît atît, există argumente contrare. Într-un volum colectiv despre Constituția României, la a cărui scriere colaboraseră șase experți, membri ai Comisiei de Elaborare¹⁵, Articolul 1 este interpretat în felul următor: „*Statul nu este numai expresia unei comunități umane organizate, un «oarecine», totdeauna eterogen și*

fluctuant. Această comunitate este nepieritoare și distinctă de alte comunități tocmai prin legăturile specifice și indestructibile dintre membrii din componența sa și prin caracterul său, adică puterea sa de a constitui o națiune. De aceea, națiunea nu constituie un fenomen exclusiv etnic sau exclusiv biologic. Ea este o realitate complexă și rezultatul unui lung proces istoric avînd la bază originea etnică comună, limba, cultura, trăsături psihologice, viața și tradițiile, dorințele și, mai presus de toate, întreaga istorie și aspirația de a dăinui pe pămîntul său”, și chiar: „conceptul de «comunitate umană» este singurul compatibil cu conceptul de «națiune» deoarece sintagma de «comunitate umană» — total diferită de noțiunea de «societate» — exprimă tocmai istoria celor din componența unei națiuni, legăturile genetice dintre generațiile succesive și voința membrilor de a trăi împreună”.

Această perspectivă naționalistă evidentă, care a asigurat multe discursuri demagogice în Adunarea Constituantă, nu înseamnă totuși că ideea din spatele acestei prevederi era asimilarea minorităților. Sînt mai multe prevederile constituționale care sprijină această interpretare. Iată Articolul 6 (1): „Statul recunoaște și garantează dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”; Articolul 16 (1): „Toți cetățenii se bucură de drepturile și libertățile garantate prin Constituție și celelalte legi și le revin aceleași îndatoriri stabilite prin acestea”; Articolul 59 (2): „Organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale care nu întrunesc numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament au dreptul la cîte un loc de deputat, în condițiile legii electorale”.

Toate acestea înseamnă nu numai că Constituția României recunoaște minoritățile naționale, ci și că acceptă măsuri speciale pentru întărirea afirmării identității lor. Dar aceasta este doar o fațetă a opțiunilor Adunării Constituante. Cealaltă fațetă constă în faptul că ideologia naționalistă a reușit să afecteze multe din drepturile de care minoritățile s-au bucurat în România înainte de 1990 și, prin extensie, multe din drepturile ori libertățile fundamentale. Așa s-a întîmplat cu restrîngerea libertății de exprimare în Articolul 30 (7) al Constituției, potrivit căruia „Sînt interzise de lege defăimarea țării și națiunii ...”. Aceeași influență naționalistă a afectat dreptul la proprietate, prin adoptarea Articolului 41 (2) al Constituției, conform căruia „Cetățenii străini și apatrizii nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor”, prevedere cu consecințe negative asupra redresării economice a țării.

În același sens, nu trebuie ignorată prevederea prin care este restrîns dreptul de a folosi limba maternă în tribunal (drept de care minoritățile naționale au beneficiat anterior prin Constituția din 1965): „Procedura judiciară se desfășoară în limba română” (Articolul 127 (1)). Conform Articolului 127, paragraful (2) „Cetățenii aparținînd minorităților naționale, precum și persoanele care nu înțeleg sau nu vorbesc limba română au dreptul de a lua cunoștință de toate actele și lucrările dosarului, de a vorbi în instanță și de a formula concluzii, prin interpret”, dar numai „în procesele penale acest drept este asigurat în mod gratuit”. În toate cazurile civile, administrative, comerciale și contravenționale, persoanele aparținînd minorităților naționale sînt silite să plătească dacă vor să își folosească limba maternă. De aceea, aceste persoane — cu toate că sînt cetățeni și contribuabili români — nu se bucură de aceleași drepturi ca etnicii români, nici măcar în zonele în care ele reprezintă un număr considerabil. În aceste condiții, folosirea limbii materne nu mai poate fi considerată un drept, ci un lux.¹⁶

Victoria naționalismului în România: 1992-1996

Constituția României a fost adoptată în decembrie 1991. În paralel s-a produs o întărire a forțelor naționaliste și chiar a celor extremist-naționaliste. În urma alegerilor din octombrie 1992, coaliția majoritară din România a rezultat din cooperarea unui grup de patru partide. Partidul cîștigător al alegerilor, Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și-a asociat la guvernare Partidul Unității Naționale a Românilor (PUNR), Partidul România Mare (PRM) și fostul partid comunist, Partidul Socialist al Muncii (PSM). Cel puțin două dintre acestea erau partide hiper-naționaliste, în terminologia lui John Mearsheimer¹⁷. Dezvoltarea ideologiei naționaliste în România a fost observată de mulți intelectuali occidentali interesați de stabilitatea regiunii: John Mearsheimer¹⁸, Huberte Hanquet și Javier Ruperez¹⁹, SIPRI Report nr. 5²⁰, UNIDIR Report nr. 21²¹; Michael E. Brown²²; Lothar Ruehl²³; Hans-Joachim Hoppe²⁴.

Formarea partidelor hiper-extremiste a avut la bază, începînd cu 1990, lansarea în mass-media a unui tip de discurs extremist de o agresivitate fără limite. Propaganda rasistă²⁵, șovinistă²⁶, xenofobă și anti-europeană²⁷ a fost folosită pe scară largă. „Țapii ispășitori” ai acestor extremiști au fost cu predilecție cele două principale minorități naționale din țară, maghiarii²⁸ și țigani. Dar desigur, partidele coaliției guvernamentale înfiripate în

toamna anului 1992 negau în același timp valorile europene în general, și valorile instituționale ale Europei în special²⁹ (vezi în special cazul Partidului Socialist al Muncii (PSM)³⁰).

Alianța la guvernare a PDSR-ului cu partide de tip hiper-naționalist nu s-a limitat, desigur, la discursul politic. Accederea unor membri PUNR, PRM și PSM în structurile de decizie imediat după alegerile din 1992 a avut în timp o influență constantă asupra activității ministerelor și altor instituții. Astfel de schimbări ale orientării politice au erodat bazele democratice ale statului³¹.

Trebuie relevat, ca un caz extrem, implicarea Serviciului Român de Informații (SRI) în acțiuni de intimidare publică a maghiarilor și țiganilor, după cum reiese din Rapoartele cu privire la îndeplinirea de către SRI a atribuțiilor de asigurare a securității naționale (octombrie 1993 - septembrie 1994; octombrie 1994 - septembrie 1995). Primul dintre acestea sublinia acțiunile de un „naționalism exacerbat” și care aveau „tendințe extremiste și separatiste”. Drept exemplu de inițiativă de natură extremistă, Raportul lua în considerare „campania de adunare de semnături [a maghiarilor] în sprijinul unui proiect de lege cu privire la educația pentru minoritățile naționale”. În opinia Serviciului Român de Informații, exercitarea unui drept constituțional, o inițiativă legislativă care era rezultatul voinței cetățenilor reprezenta un pericol pentru siguranța națională!

Grupul etnic al romilor a fost la rândul său atenționat. În Raportul SRI se afirma că: „...anumite elemente rome, prin denaturarea realităților din țara noastră prin denigrările și acuzațiile lor, au incitat la acțiuni de natură să afecteze imaginea României în străinătate...”. Exemplul citat în acest sens este cel al lui Csorkuly Sandor care „a furnizat informații părtinitoare anumitor organisme cu privire la conflictul de la Hădăreni, prezentându-l denaturat, nu ca pe un delict anti-social, de drept comun, ci ca pe o confruntare interetnică”³².

Discursul hiper-naționalist din zona politicii de guvernare demonstrează că România era într-adevăr confruntată în perioada 1992-1996 cu o problemă etnocratică. Instituții importante ale statului român, precum Consiliul Suprem al Apărării Naționale sau Serviciul Român de Informații, prin tendințele naționaliste evidente în activitatea lor, s-au dovedit a fi sub presiunea unor factori politici de orientare naționalist-extremistă³³. Dar forma limită a acestei perioade a fost schimbarea Legii Învățământului din 1978. La mijlocul anului 1995, Parlamentul României a adoptat o nouă normă juridică care a redus substanțial drepturile lingvistice ale minorităților naționale afectându-i, în primul rând, pe maghiari. În loc să meargă în sensul noilor drepturi pe care minoritatea maghiară le considera necesare pentru afirmarea identității ei, Parlamentul României a acționat exact în direcția opusă. Protestele comunității maghiare nu au reușit să oprească un act evident de insultă, de incitare, la adresa ei. Tensiunea interetnică din toamna anului 1996 a ajuns la un nivel exploziv și doar detalii de context au permis evitarea unei explozii.

Afirmarea identității: proiecte de legi privind drepturile minorităților naționale

Pentru ucrainieni, tătari, greci, lipoveni,..., chiar pentru germani, sistemul legislativ lăsat moștenire în 1989 de regimul comunist era de departe suficient pentru a le asigura protecția identității, dacă era aplicat cu bună credință și dacă comunitatea avea conștiința unității sale. Mă refer la aceste comunități pentru că în cazul lor nu sînt necesare condiții speciale, cum ar fi o instituție independentă de învățămînt superior, ori asistența socială. În plus, nu există o problemă de mentalitate privind acomodarea cu aceste minorități. Iată de ce, cele 14 mici comunități minoritare din România recunoscute oficial nu constituie o temă practică și teoretică deosebită³⁴.

Aceasta se reflectă foarte bine în comportamentele minorităților, în România ultimilor ani, dirijate spre păstrarea sau cîștigarea drepturilor lor. Un indiciu este preocuparea lor pentru introducerea unor proiecte de lege cu privire la protecția minorităților naționale. Într-adevăr, astfel de proiecte sintetizează concepția politico-juridică a minorităților naționale în sensul cel mai propriu al termenului. Prima care, într-o perioadă de efervescentă (1990-1991), încercase să promoveze o lege privind minoritățile naționale a fost minoritatea germană. Inițiativa s-a stins relativ repede și, din cauză că miza ei era mică, în cazul germanilor, a cărei organizație reprezentativă, Forumul Democratic German s-a concentrat pe asistarea economică a comunității.

În luna decembrie 1993, Grupul parlamentar al minorităților naționale a înaintat Parlamentului României un Proiect de lege privind drepturile minorităților naționale. Acesta fusese adoptat de către 17 minorități naționale, după dezbateri care începuseră încă în 1991 pe marginea documentului prezentat de Forumul Democratic. Reprezentanții romilor, germanilor, sîrbilor, evreilor, grecilor, armenilor, turcilor, tătariilor, cehilor, ucrainenilor, lipovenilor, croaților, polonezilor, bulgarilor, macedonenilor, albanezilor și italienilor au fost toate de acord cu documentul. De altfel, nici una dintre asociațiile minorităților, altele decît minoritatea maghiară, nu a oferit un alt proiect. Opțiunile lor au fost în general vag și imprecis definite, prin platforme, programe, declarații.

Dar nici acestui document nu i s-a dat prea multă atenție. Și aceasta întrucât tema a fost dominată complet de programul minorității maghiare. Dintre cele 16 minorități din România, minoritatea maghiară și-a dezvoltat o structură organizatorică care a primit recunoașterea, practic, a întregii comunități. La baza acestei structuri a stat un sistem conceptual foarte bine elaborat, centrat pe drepturile minorității maghiare, dar propunând în aceeași măsură obiective cu caracter general, privind evoluția statului român³⁵. În luna noiembrie 1993, Uniunea Democrată Maghiară din România a trimis Biroului permanent al Camerei Deputaților un proiect de **Lege privind drepturile minorităților naționale și comunităților autonome**. În luna mai 1995, Congresul al IV-lea al UDMR a adoptat un Program care sintetizează viziunea UDMR asupra întregii vieți sociale, cu accentul firesc dat drepturilor minorității maghiare. Programul UDMR a preluat cea mai mare parte a sistematizărilor din Proiectul său de lege. În câteva cazuri, el a nuanțat și a dezvoltat anumite noțiuni — cum ar fi **autodeterminarea** ori **autonomiile**.³⁶

Eforturile comunității maghiare de a obține adoptarea de către reprezentanții majorității a reglementărilor dorite au fost însă iluzorii. Așa cum s-a notat mai sus, nu numai că Parlamentul a refuzat să ia în considerare introducerea autodeterminării interne și a autonomiilor, dar a fost adoptată noua Lege a învățământului nr. 84/1995, îndreptată evident împotriva minorității maghiare. Eliminarea prin această lege a posibilității de a susține examenele în limba maternă și limitarea domeniilor învățământului universitar maghiar lovea grav comunitatea maghiară într-una dintre valorile ei identitare cele mai importante.

Reconcilierea româno-maghiară: măsuri speciale *versus* autonomii

Procesul de deteriorare a climatului interetnic a fost stopat în urma alegerilor din noiembrie 1996. Acesta a fost de asemenea contextul internațional mai larg care a influențat schimbarea. Ar trebui adăugat la aceasta contextul mai restrâns și mai solicitant al procesului extinderii structurilor europene și euro-atlantice, temelia tuturor evoluțiilor actuale din Europa Centrală și de Est. De n-ar fi fost contextul excepțional, specific acestui sfârșit de secol, cu greu s-ar fi putut explica specificitatea „modelului românesc” al reconcilierii româno-maghiare, conturat la finele lui 1996.

Punctul de plecare a fost invitarea maghiarilor, de către cele două formațiuni politice cîștigătoare a alegerilor, Convenția Democratică din România și Alianța Social-Democrată, de a participa la guvernare. S-a continuat apoi cu acceptarea de către autoritățile române a standardelor foarte înalte în domeniul măsurilor speciale de protecție a minorităților naționale. În paralel, grupurile naționaliste românești — fie ele culturale, precum Vatra Românească, ori politice, precum PUNR — au fost împinse la periferia vieții publice. În mai și iunie 1997, Guvernul României a adoptat noi norme legale în cea mai sensibilă arie, cea a folosirii limbii materne în administrație și educație³⁷. Simultan, România a semnat documente internaționale, precum Carta limbilor minoritare și regionale și Carta autonomiilor locale. Alte documente, precum Documentul de la Copenhaga al Conferinței CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Declarația cu privire la Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice (1992), Recomandarea 1201, Convenția Cadru pentru protecția minorităților naționale, au devenit norme juridice obligatorii în urma semnării tratatelor cu Ungaria (1996) și Ucraina (1997)³⁸.

La rîndul său, minoritatea maghiară a renunțat implicit la soluția sa pentru protecția proprie, adică la sistemul de autodeterminare internă și autonomii care nu își găsesc locul în cadrul constituțional al României³⁹. Evident, acest sistem reflectă un anumit scepticism al reprezentanților minorității maghiare față de „cooperarea” în domeniul minorităților cu instituțiile statului român. Pe de altă parte, sistemul autodeterminării interne și autonomiei a soluționat cu succes problemele minorităților în țări precum Finlanda, Spania sau Italia. Statutul maghiarilor din România este în mod cert similar cu cel al minorităților suedeze, bască ori cea de limbă germană din cadrul țărilor menționate mai sus.

Dacă clasa politică românească care a ajuns la putere după alegerile din 1996 a acceptat înaltele standarde de protecție a minorităților naționale cerute de maghiari — chiar fără să înțeleagă exact pentru ce sînt necesare acestea — s-a datorat în principal noului context internațional. Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană i-au impus României soluționarea problemei minorităților drept criteriu obligatoriu pentru o posibilă integrare. Dorința arzătoare a clasei politice de a vedea România „intrînd în Europa” a cîștigat în fața lipsei sale de (bună)voiență ce se datora faptului că nu era familiarizată cu principiile politice ale statului modern⁴⁰.

În cele din urmă, este demn de remarcat de asemenea că diferența dintre forțele conservatoare naționaliste și forțele politice reformatoare care au cîștigat alegerile din 1996 era relativ mică. Voturilor parlamentarilor maghiari s-au dovedit foarte importante în acest context. Refuzul de a colabora cu minoritatea turcă în 1995 a

condus la criza politică din Bulgaria și la colapsul care i-a urmat⁴¹. Scenariul bulgar a fost evitat în România, cel puțin până în toamna lui 1998.

În același timp, aripa pragmatică a mișcării politice maghiare a înțeles caracterul „intangibil” — cel puțin deocamdată — al Constituției României actuale. O schimbare constituțională implică asigurarea a cel puțin 2/3 din voturile Parlamentului României și supunerea la o procedură foarte complicată⁴². Acest lucru era imposibil de realizat și, dată fiind fragilitatea democrației românești, probabil chiar greșit. Nu i-a fost ușor minorității maghiare să înțeleagă necesitatea de a renunța la proiectele sale tradiționale. Liderii politici care au acceptat acest „compromis istoric” au înțeles aceste orientări noi.

Trebuie făcută o mențiune cu privire la rolul Transilvaniei în schimbarea politică din 1996. Într-adevăr, dacă „modelul reconcilierii românești” s-a bazat pe schimbările politice din 1996, este interesant de observat în ce mod a fost realizată această schimbare în timpul alegerilor. *„Din studiul lui Szekely István asupra rezultatelor alegerilor locale din 1990 și 1992 în județele din România reiese că în timp ce în 1990 opoziția a câștigat în alegerile parlamentare peste 40% din voturi doar în patru județe cu cea mai numeroasă populație maghiară, în 1992, județelor Harghita, Covasna, Mureș și Satu Mare li s-au alăturat Bihorul, Aradul și Timișul (cu peste 50% din voturi).*

Punctul de ruptură s-a repetat și în alegerile din 1996 în județele situate în centrul Transilvaniei, locuite în principal de români. Acest fapt demonstrează clar că ne găsim în fața unui dat structural a cărui semnificație depășește cu mult factorul maghiar (...) Întâmplarea face de asemenea ca în 1996 Transilvania să fi fost de fapt cea care a decis rezultatele alegerilor la nivelul întregii țări”⁴³.

În aceste condiții, se poate afirma că schimbarea politică din 1996 se datorează Transilvaniei. Ce a determinat Transilvania să voteze altfel decât restul țării?

Mulți intelectuali români răspund la această întrebare în termeni de tradiție regională. Unii dintre ei consideră că transilvănenii sînt mai serioși decât regătenii și moldovenii datorită influenței benefice a Imperiului. Destul de des, identitatea transilvană este prezentată în opoziție cu mentalitatea din celelalte regiuni românești. *„Valorile central-europene ale Iluminismului, Reformei, toleranței și competiției, caracteristice mai ales românilor din Transilvania, sînt dublate în România cu forme de cultură socială și politică aflate sub influența contemplației și pasivității, și prin aceasta ținînd de alte coduri, mai puțin active social, caracteristice sistemului de valori al Ortodoxiei orientale”⁴⁴.* Un analist maghiar, Gusztáv Molnár, afirmă: *„... cînd vorbesc despre identitatea culturală specifică a transilvănenilor (fie ei români, maghiari, și desigur puținii germani care au rămas să trăiască aici), mă gîndesc în primul și primul rînd la atitudinea lor față de muncă și la cultura lor politică, strîns legată de cea dintîi”⁴⁵.* Există și opinii contrare, care consideră votul din Transilvania ca fiind expresia unor conjuncturi.

De ce romii au un loc marginal în această analiză?

În România recensămîntul a arătat existența a circa 409.000 de romi. Probabil, ei sînt între 1 milion și 2 milioane, așa cum afirmă unele organizații ale comunității și așa cum rezultă din evaluări sociologice banale.⁴⁶ Iată deci o populație foarte numeroasă, cu mare „vizibilitate” socială, aflată în centrul vieții de fiecare zi și, desigur, al mass-media din România. Ei reprezintă cea mai puternică concentrare de romi din ansamblul țărilor Europei de Est. De ce totuși romii ocupă un loc marginal în această analiză?

Romii reprezintă, desigur, o comunitate importantă în România din punctul de vedere al diversității etnice. Ei au avut dintotdeauna un statut social marginal.⁴⁷ După revoluție, romii au resimțit poate mai tare decât alte grupuri impactul liberalizării mecanismelor economice. În perioada comunistă exista o minimă atenție pentru asigurarea unor locuri de muncă pentru țigani. Majoritatea — circa 50% — lucrau în agricultură; circa 70% trăiau, în 1977, în mediul rural. *„În 1992, mai mult de 50% dintre persoanele eșantionului de anchetă și de vîrstă activă erau fără slujbă, dintre care doar 3% beneficiau de indemnizație de șomaj, 40% erau recenzați ca muncitori independenți ori salariați, 5% dispuneau de o pensie”⁴⁸.* Pe de altă parte, romii sînt ofensivi și dinamici. Proporția romilor din totalul cetățenilor români care emigrează este foarte mare (în Germania, în 1992, ei reprezentau între 50% și 60%⁴⁹).

Unul dintre fenomenele cele mai semnificative după schimbările din 1989 a fost apariția unor lideri romi. Aceștia au încercat să promoveze, prin organizații civice sau politice, interesele comunității, pe grupuri ori în totalitate. De cele mai multe ori aceasta a însemnat fie opunerea la fenomenul de discriminare de care suferă romii, fie căutarea unor fonduri pentru proiecte avînd ca țintă comunitatea, fie elaborarea unor strategii care să asigure depășirea condiției romilor, de populație marginală, prin implicarea autorităților statului.

Totuși, tema și lupta romilor pentru drepturile lor ca minoritate națională au fost puse în umbră de militantismul elaborat al maghiarilor. Avînd un statut educațional și cultural evoluat, maghiarii au fost interesați de dezvoltarea sistemului de protecție a identității naționale mult peste nevoile celorlalte minorități. (Aici intervin de altfel și aspectele teoretice cele mai fine și interesante.) Desigur însă, odată adoptat, de acest sistem poate beneficia oricare altă minoritate.

În plus, spre deosebire de cazul romilor, situația maghiarilor din România reprezintă o problemă de stabilitate regională.⁵⁰ Statul ungar și-a asumat prin constituție protecția maghiarilor de peste hotare. Toate guvernele din Ungaria de după 1990 au avut pe agenda lor, ca un subiect important, susținerea conaționalilor din România și Slovacia. Anvergura internațională a statutului minorităților maghiare explică de ce Înaltul Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale, Max van der Stoep, a avut dese turnee la Budapesta și București, legate de problemele maghiarilor. Nu a avut însă investigații în privința romilor, deși incidentele care au avut ca victime comunități de romi au fost serioase și numeroase.⁵¹ Iată de ce, din punct de vedere practic și teoretic, marile teme ale minorităților din România se joacă în jurul temei maghiare.

Avem nevoie de o anumite teorie politică care să dea soluții pentru tratarea diversității în România?

Am făcut acest lung excurs prin evoluția luptei pentru drepturile minorităților din România — care este în același timp o istorie a luptei împotriva lor — pentru a arăta că modul de rezolvare a problematicii minorităților naționale depinde foarte mult de contextele politice interne și internaționale. Tradiția, raționamentul politologic și standardele reprezintă o referință permanentă a proiectelor care se propun societății multiculturale românești. Rămîne însă o iluzie, credința că pașii principali ai evoluției spre pacea interetnică pot rezulta din pură speculație politologică.

Ar fi însă cazul să pătrundem mai în adînc și în detalii, în mecanismul de promovare *concretă* a drepturilor minorităților. Exemplul următor este, cred, unul dintre cele mai interesante: disputa din toamna lui 1998 pentru universitatea de stat de limbă maghiară.

Echilibrul politic fragil stabilit în urma intrării UDMR la guvernare în toamna anului 1996 a început să se deterioreze în a doua parte a anului 1997. Forțele politice naționaliste, interesate în autarhie ori mezialianțe cu Federația Rusă și-au întetit campania vizînd spargerea coaliției majoritare. Rezultatul a fost blocarea la Parlament a reglementărilor privind administrația și învățămîntul în limba minorităților naționale adoptate de Guvern în prima parte a anului 1997. La sfîrșitul anului 1998, presiunea politică a luat ca obiectiv crearea unei universități de stat de limbă maghiară, solicitată în mod imperativ de UDMR.⁵² La 2 septembrie, Comisia de Învățămînt a Camerei Deputaților a discutat proiectul de lege pentru modificarea Legii învățămîntului, susținînd că grupurile și secțiile în limbile minorităților sînt maximumul care poate fi fondat în cadrul învățămîntului universitar de stat. Anterior, liderii politici ai principalelor partide din România și Ministrul Educației Naționale refuzaseră, la rîndul lor, posibilitatea fondării unei universități de stat de limbă maghiară.

Maniera în care liderii politici, inclusiv cei aflați la guvernarea țării, Ministrul Educației Naționale și o parte semnificativă a presei au răspuns cererilor minorității maghiare a reprezentat o întoarcere la politica naționalistă de dinaintea lui 1996. O astfel de politică putea periclita procesul de reconciliere dintre minoritatea maghiară și majoritate, inițiat cu doi ani în urmă. Ea putea arunca din nou România pe scena tensiunilor interetnice care ar fi putut oricînd degenera în probleme grave.

Un curent periculos îl reprezenta faptul că anumite figuri politice și oficialități ale statului prezentau o imagine falsă a instituțiilor de învățămînt în limba maternă a minorităților, care era în măsură să producă confuzie și să manipuleze opinia publică. Unul din cele mai semnificative documente de acest fel a fost publicat în august 1998 de către Secretariatul de Stat pentru Învățămîntul Universitar, intitulat „*Segregarea etnică a învățămîntului universitar din România este inoportună*”. Documentul afirmă că „*Secretariatul de Stat pentru Învățămîntul Universitar s-a confruntat constant cu cereri imperioase de segregare etnică sub diferite forme instituționale care, dacă ar fi împărțite în categorii, ar varia de la înființarea, pe criterii etnice, de secții și facultăți cu administrație proprie pînă la înființarea universității de stat în care instruirea să aibă loc în limba maghiară*”. (Termenii aleși de Ministerul Educației Naționale se însumează altora de același tip, precum „federalizarea educației”, „enclavizarea educației”, „dezvoltarea educației pe criterii etnice”.) Documentul susținea: „*sincer, ar trebui recunoscut faptul că proporția și calitatea învățămîntului universitar în limba maternă, în organizarea sa actuală din România, depășește orice comparație cu situația din Europa sau cu oricare altă parte a lumii*”.

Felul în care militanții pentru drepturile minorităților din România și reprezentanții minorității maghiare au reacționat la această situație este desigur relevant pentru tema dezbătută de către lucrarea lui Will Kymlicka. Într-adevăr, argumentarea/legitimitatea practică, relevanța argumentărilor pentru societatea românească spun esențialul despre felul în care se pot gândi, și promova, în Est, raporturile inter-etnice.

Dar cum se pot argumenta necesitatea și dreptul la o universitate de stat de limba maghiară, de vreme ce există instituții de învățământ superior multilingve (Cluj, Tîrgu Mureș) care asigură utilizarea limbii materne în câteva domenii ale învățămîntului terțiar? Iată, concret, cele patru aspecte invocate de susținătorii reconcilierii româno-maghiare prin întemeierea universității cerute de UDMR, în dezbateră publică din toamna anului 1998:

(a) Primul aspect: respectarea documentelor internaționale în spiritul lor

România trebuie să acționeze în spiritul Convenției internaționale cu privire la drepturile civile și politice, adoptată de ONU în 1996 și ratificată de România în 1974⁵³. Art. 27 al Convenției prevede: „În acele state în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținînd acestor minorități nu trebuie să li se refuze dreptul, în comun cu alți membri ai grupului lor, să se bucure de propria cultură, de a-și profesa și practica propria lor religie, sau de a-și folosi propria lor limbă”. În concordanță cu interpretarea Comitetului de la Geneva pentru Drepturile Omului care examinează încălcările Convenției, art. 27 consfințește dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale și obligația statului care este parte a Convenției de a face pași reali și realiști în direcția împlinirii aspirațiilor lor.

Trebuie menționat că maghiarii din România sînt cea mai numeroasă minoritate în Europa (lăsînd deoparte fostele țări CIS). Revendicarea de a-și înființa propriile instituții de învățământ superior a fost exprimată în urma unei largi consultări și prin programele UDMR, un partid politic ce a fost votat de majoritatea covârșitoare a populației maghiare. De asemenea trebuie observat că învățămîntul universitar în limba maghiară are o tradiție istorică în Transilvania. Prin urmare, trebuie luat în considerare faptul că pozițiile luate împotriva fondării, în principiu, a unei universități de stat cu predare în limba maghiară reprezintă o încălcare chiar a spiritului Convenției internaționale privitoare la drepturile civile și politice.

(b) Al doilea aspect: încercările de inovare a minorității maghiare și a reprezentanților săi

Calificînd revendicările minorității maghiare de înființare a unei universități de stat în limba maghiară ca „segregare etnică a educației”, „enclavizarea educației”, „dezvoltarea educației pe criterii etnice” etc. reprezintă o încercare de a acuza minoritatea maghiară pentru „vina” de a cere anumite condiții socotite necesare pentru protejarea și dezvoltarea identității sale naționale. *A inovare o comunitate minoritară pentru că își exprimă idealurile reprezintă un act de ostilitate și o incitare la o reacție șovinistă față de minoritatea respectivă.* Dreptul unei minorități de a-și face publice idealurile reprezintă o componentă a dreptului său la identitate. Nu acesta este dreptul care poate fi contestat, ci, dacă se pune totuși problema, mai degrabă, motivația și realismul opțiunii comunității.

Trebuie accentuat faptul că termenii de „federalizare” și „enclavizare” nu se aplică în nici un caz activităților din domeniul educației. Ei definesc relația dintre stat și teritoriu. Termenul de „segregare” se referă la educație doar în cazurile de încălcare a anumitor drepturi, iar nu de afirmare a lor. Existența școlilor și universităților în limba maternă, independente, nu poate fi privită ca federalizare, enclavizare ori segregare a educației. Am putea vorbi de „educație pe criterii etnice” numai atunci cînd disciplinele predate în școală se concentrează abuziv pe partea etnic-culturală a minorității și a majorității.⁵⁴

(c) Subiectul standardelor internaționale referitoare la învățămîntul universitar în limbile minorităților

Unul din subiectele invocate pentru a refuza înființarea unei universități maghiare este absența standardelor internaționale în domeniu. Într-adevăr, nici unul din documentele internaționale la care a aderat România, adoptate de importante structuri interguvernamentale, nu include drept standard înființarea de universități de stat în limba maternă. De fapt, noțiunea de „standard internațional” aplicabilă învățămîntului universitar este lipsită de conținut. Standardele internaționale reprezintă *măsurile minime* pe care statele trebuie să le respecte pentru a asigura protecția minorităților naționale (în acest caz). De vreme ce problema învățămîntului universitar este pusă exclusiv în cazul minorităților bine reprezentate, cu o cultură bine dezvoltată, *în cazuri excepționale*, nu este aplicabil nici un standard internațional — de vreme ce ele se aplică „în general”. Acesta este motivul pentru care în domeniul învățămîntului universitar poate fi invocat mai degrabă spiritul decît litera dreptului internațional. Un rol semnificativ îl joacă modelele prin care anumite state au soluționat probleme similare în condiții analoge. Modelele naționale nu fac parte din dreptul internațional, dar joacă într-un fel rolul dreptului cutumiar.

(d) Spiritul documentelor internaționale

Spiritul documentelor internaționale în domeniu provine direct din Convenția internațională a drepturilor civile și politice. Există, pe de altă parte, recomandări referitoare la domenii „specializate”, ratificate de organizații interguvernamentale nu printr-o procedură de validare propriu-zisă, ci mai degrabă prin poziții exprimate **sub egida lor** de grupuri de experți. Astfel sînt de exemplu „*Recomandările de la Haga cu privire la dreptul la educație al minorităților naționale*” (elaborate sub egida Fundațiilor pentru relații interetnice împreună cu Înaltul Comisar pentru Minorități Naționale al OSCE, 1996). Art. 17 al documentului stipulează: „*Persoanele aparținînd minorităților naționale au dreptul la acces la învățămînt universitar în propria limbă dacă a fost demonstrată o dorință adevărată și dacă există justificarea numerică. ... Persoanele aparținînd minorităților naționale pot de asemenea urma diferite căi și mijloace pentru a-și înființa propriile instituții de învățămînt superior*”. Art. 18 este în mod special semnificativ: „*În situațiile în care o minoritate națională a menținut și deținut, în istoria sa recentă, controlul asupra propriilor instituții de învățămînt superior, acest fapt trebuie recunoscut în hotărîrea modelelor care trebuie urmate*.” De fapt, dreptul la instituții cu valoare identitară reprezintă o cerință a tuturor convențiilor internaționale privitoare la protecția minorităților pe care România are obligația legală să le respecte.

Am aminti de asemenea că Recomandarea 1353 a Consiliului Europei cu privire la accesul minorităților la învățămîntul universitar, adoptată de Adunarea Parlamentară la 27 ianuarie 1998, afirmă în art. 6 (iv): „*guvernele trebuie să recunoască libertatea fundamentală de implicare în activități de învățămînt universitar și de înființare de instituții în acest scop; astfel de instituții, odată ce au fost acreditate — pe baze nediscriminatorii și juste — și odată ce a fost demonstrată o dorință reală, ar trebui sprijinite oficial; limba nu ar trebui să constituie un criteriu în recunoașterea instituțiilor și calificărilor*”.

Luînd în considerare numărul și dezvoltarea culturală a minorității maghiare din România, se poate afirma că dacă documentele citate mai sus nu i se aplică, ele nu ar trebui să i se aplice nici unei alte comunități din Europa.

(e) Exemple de învățămînt universitar în limbile minorităților

Cum tratează alte state minoritățile? Care sînt modelele? Legea universităților din Finlanda, lege fundamentală în domeniu, în forma adoptată la 27 iunie 1997, Secțiunea 9, par. 2 afirmă: „*Limbile de predare și examinare la Universitatea din Helsinki, la Universitatea Tehnică din Helsinki, la Academia de Arte, la Academia Sibelius, la Universitatea de Arte și Design și la Academia de Teatru sînt finlandeza și suedeza. Limba de predare și examinare la Abo Academy University, la Școala Suedeză de Afaceri și Economie și de Asistență Socială Suedeză și la Școala de Administrație Locală este suedeza*.” (De aceea, există cîteva universități bilingve și cîteva cu predare în limba suedeză pentru cei aproximativ 285,000 de suedezi din Finlanda care reprezintă 5.8% din populația Finlandei). Învățămînt universitar există de asemenea în Tirolul de Sud (Italia) pentru cei 303,000 germanofoni (0.5%). În Elveția sînt 1,3 milioane de francofoni (18%) și 500,000 de vorbitori de italiană (7%). Acestea sînt limbi oficiale în care se desfășoară învățămîntul universitar. În Ontario, Canada, unde predomină anglofonii (80% din cele 6,1 milioane de francofoni care trăiesc în Québec) există învățămînt universitar de limbă franceză (Universitatea din Ottawa).

Ultimele exemple se referă la state cu un sistem constituțional diferit (state federale). Însă din perspectiva drepturilor minorităților naționale, caracterul statului (unitar sau federal) nu prezintă nici o relevanță pentru obligația statului de a proteja minoritățile.

Este o realitate că universitățile multilingve sînt încurajate în multe state. Limbile minorităților se bucură însă de o atenție specială în astfel de universități. Astfel, la universitatea bilingvă din Ottawa (Ontario/Canada — regiune anglofonă), membrii Senatului pot vorbi în limba în care doresc. Personalul trebuie (cel puțin) să înțeleagă ambele limbi, iar profesorii trebuie să fie bilingvi. La Universitatea din Freiburg (Elveția), un rector germanofon este succedat de un rector francofon și vice-versa.

*

Sfîrșitul argumentelor! După cum se vede, într-o țară europeană precum România, apărarea identității naționale presupune invocarea documentelor internaționale, a tradiției, a spiritului și a literei legii, a valorilor politice liberale și a realităților concrete, a contextului internațional și a interesului național. *Toate acestea reprezintă ingrediente în lupta pentru pacea interetnică.* Rămîne întrebarea, cît valorează astfel de exemple în raport cu o analiză academică asupra principiilor de justiție într-o societate multiculturală? Aș aminti în acest sens poziția lui Richard Rorty, pentru care drepturile omului — și aici trebuie să includem și drepturile

minorităților — presupun pasiune și curaj, nu rațiune și teorie. Pentru el, căutarea unor temeuri filosofice pentru drepturile omului este condamnată, din punct de vedere filosofic, la eșec și este, din punct de vedere practic, lipsită de rost.⁵⁵ Poate această poziție este prea radicală și prea nedreaptă cu meritele teoreticienilor. Dar așa susține că principala resursă pentru cunoaștere în domeniul eticii politice rămâne bătălia pentru drepturi, care nu înseamnă, desigur, atitudine pură. Bătălia pentru mai multă justiție are nevoie și de concepte pentru că are nevoie de nuanțare și eficacitate.

Specificitate și particularitate în România

Și totuși, presupuziției lui Will Kymlicka, a unei specificități a Europei de Sud-Est nu i s-a răspuns mai sus în totalitate. Poate fi ea absolut artificială? Așa răspunde observațiilor lui Will Kymlicka prin distincția dintre „specificitate” și „particularitate”. Ce este specific și ce este particular în sensul propus aici? Așa numi „specifică” acea realitate care presupune o conceptualizare proprie. „Totalitarismul” este specific în raport cu „democrația” întrucât el are nevoie de o teorie specifică pentru a-i descrie logica și evoluția. Desigur, democrația americană este doar „particulară” în raport cu democrațiile europene. La fel, totalitarismul chinez rămâne un caz particular în raport cu cel nord-corean etc.

Particularitatea înseamnă diferența care nu are nevoie de lărgirea cadrului conceptual. Ci doar de aplicarea conceptelor la situații concrete.

În sensul celor de mai sus, eterogeneitatea multiculturală a țărilor din Europa Centrală și de Est constituie variante particulare ale eterogenității pe care o găsim în societățile occidentale. Desigur, este necesar și important să descriem această particularitate, de la o societate la alta. Să o aprofundăm și să îi testăm consecințele în cadrul liberalismului modern.

În cazul României am descris deja un element particular care și-a pus pecetea asupra raporturilor interetnice în ultimii ani: lupta pentru legitimare politică după căderea comunismului. Ea explică dezvoltarea conflictelor etnice mult peste ceea ce poate fi explicat prin mentalitatea majorității și a minorităților. Nu este deloc ciudat, astfel, că tema etnică s-a diluat acolo unde elitele politice au fost aproape complet schimbate, iar reforma instituțională și economică a avut succes: Polonia, Ungaria și Cehia. În România, lupta pentru legitimare a dus în acești ani la o constantă dominare a vieții politice de către propaganda naționalistă.

Un alt aspect al tranziției este existența unei lipse de așteptare, de probleme, care nu se poate parcurge deodată sau sărind etapele. Cea mai semnificativă, din acest punct de vedere, este problema noilor imigranți. Împotrivirea la multe dintre inițiativele maghiarilor, importantă minoritate istorică, a făcut aproape imposibilă introducerea pe agendă a problemelor și drepturilor celor veniți în ultimii ani.

Un al treilea aspect: relația dintre drepturi și costuri. Dar acesta este un aspect interesant în sine, și complicat, de aceea merită mai multă atenție.

a) Costuri

Perspectiva mea este aceea că diferitele tipuri de drepturi: drepturi pur individuale, drepturi individuale exercitate în comun cu alții, drepturile colective exercitate individual, drepturile pur colective se pot sprijini și consolida reciproc. De aceea, orientarea rațională în domeniul drepturilor minorităților poate și trebuie să constea în dezvoltarea continuă a sistemului de drepturi, indiferent de țară, dar luând în seamă specificitatea istorică, numerică și culturală a minorităților. În sine, provocarea pentru teoreticienii și activiștii în domeniul drepturilor este de a compatibiliza (teoretic și practic) individul și grupurile pentru a se evita contradicția lor. Dar, desigur, acest proiect suferă de diferite constrângeri. Una din ele provine din faptul că „drepturile implică costuri”.⁵⁶ Evaluarea în termenii costurilor ar conduce la o distincție reală între soarta drepturilor minorităților în Europa Occidentală și soluțiile la drepturile minorităților din alte părți, în particular, din România.

Cum rămâne atunci cu costurile implicate de drepturile minorităților? În sfera teoriei opțiunii în domeniul drepturilor⁵⁷, „costurile” se referă în general la constrângeri generale. Constrângerea de bază în domeniul drepturilor este compatibilitatea dintre diferitele tipuri de drepturi. Până una alta, drepturile au uneori „costuri” în sensul concret. Părerea mea este că există trei nivele elementare ale costurilor: costurile drepturilor civile și politice, costurile măsurilor speciale (pentru a proteja, printre altele, drepturile minorităților) și costurile drepturilor sociale și economice. Primul nivel este în general la îndemână și este de aceea o chestiune de voință (politică). Costurile drepturilor sociale și economice sînt semnificative. Din cauza acestui „detaliu”, drepturile sociale și economice sînt considerate de mulți un *desiderat*. Între aceste nivele extreme există un anumit tip de „măsuri speciale”, care reprezintă instrumentul de bază al drepturilor minorităților naționale.

Această distincție are în mod evident mai multe consecințe. Am să încep remarcînd că mărimea costurilor diferă pentru măsuri speciale diferite. A avea reprezentanți în Parlamentul național, a beneficia de libertăți privitoare la autodeterminarea internă a minorităților etc. sînt lucruri ce țin cu toate de un nivel de costuri specifice drepturilor civile și politice. Socotesc că costurile specifice ale drepturilor minorităților sînt plătite ca urmare a strategiilor de *numerus clausus*, și în general pentru sistemul de acțiuni de afirmare a identității. (Este o chestiune de cercetare specifică de determinare a costurilor.) Povara măsurilor speciale explică parțial complexitatea dezbaterii cu privire la drepturile minorităților.

Cum se poate face o evaluare a costurilor diferitelor „tipuri” de drepturi? O decizie privitoare la drepturile civile și politice depinde de deciziile Parlamentului (ori ale altei autorități cu aceeași competență). În principiu, implementarea acestei decizii nu impune costuri semnificative. Evident, instituțiile implicate de o societate democratică — judecători, avocați etc. — au nevoie de bani. Dar nu există nici un motiv să se considere costurile instituțiilor specifice unei democrații ca fiind mai mari decît costurile instituțiilor de opresiune. De aceea, nivelul elementar pentru menținerea ordinii este în același timp nivelul drepturilor civile și politice. Cu alte cuvinte: drepturile civile și politice nu necesită costuri suplimentare.

Pentru a identifica costurile drepturilor sociale și economice, este disponibilă ierarhia produsului intern brut al țărilor prospere și al celor sărace. Dacă nivelul mediu ar fi acela elementar al drepturilor sociale și economice, atunci PIB-ul țărilor în care populația suferă de foame și e lipsită de locuințe trebuie multiplicat cu 10.

Cum rămîne atunci cu costurile drepturilor minorităților? Un indicator al costurilor drepturilor minorităților ar fi prețul plătit pentru măsurile speciale din diferite domenii. Să luăm în considerare cazul educației. Care este diferența de preț dintre o universitate monolingvă și una bilingvă? De exemplu, costul suplimentar al bilingvismului Universității din Ottawa (Ontario, Canada) reprezintă în jur de 10% din subvenția pe care provincia o acordă universității.⁵⁸

Există cazuri în care măsurile speciale costă mai mult — cum ar fi prezența în școală a romilor. În aceste condiții o importanță crescîndă o are schimbul, întrucît „*schimburile constituie un caz particular de probleme economice*”.

Este clar că costurile drepturilor minorităților nu sînt foarte mari. Multe societăți și-ar putea permite să plătească aceste costuri. Limitări reale există doar în condiții foarte precare. Concluzia mea este că în majoritatea țărilor obstacolele din calea drepturilor minorităților constituie o chestiune de voință, nu de preț. Asigurarea acestor drepturi și-o poate permite, într-o anumită măsură, și România. Într-adevăr, nu există nici un obstacol financiar real pentru a soluționa revendicarea maghiarilor cu privire la o universitate de stat în limba maghiară. Totuși, există limitări reale la promovarea unei strategii de acțiune afirmativă de care este nevoie pentru ameliorarea situației romilor.

Concluzie

La capătul evoluției politice din regiunea Europei Centrale și de Est se află societăți democratice și, în perspectivă, prospere. Iată de ce nu există nimic, adică nici o „esență” a zonei, care să oblige la o tratare a problematicei minorităților în opoziție ori divergență cu concepțiile, cu standardele și cu modelele Occidentului. Problemele ce țin de costuri și cele de natură politică, cu alte cuvinte, problemele specifice perioadei de tranziție, vor fi depășite. Ceea ce va urma va fi acomodarea internă, în sensul dezbaterilor care s-au dus și se duc în continuare în societățile occidentale, între diferitele componente ale societăților eterogene sau foarte eterogene etno-cultural ale Europei Centrale și de Est. Opinia lui Will Kymlicka, că am avea nevoie de concepte „specifice” acestei zone nu mi se pare corectă. Există desigur, soluții specifice la probleme specifice, dar ele aparțin toate tezaurului universal al cunoașterii — i.e., tezaurul universal al conceptelor — care asigură răspunsuri fericite la situațiile nefericite create uneori de eterogenitatea etnică a comunităților umane. □

NOTE

1. Slovacia lui Meciar, înaintea alegerilor din octombrie 1998, ale căror efecte asupra relațiilor interetnice urmează să le evaluăm în viitor.

2. Vorbesc despre un veritabil „amestec” întrucît comunitatea internațională actuală a depășit de mult faza interacțiunii actorilor politici tradiționali: statele. Astăzi organizațiile neguvernamentale, religiile, afacerile, comunicațiile transnaționale nu mai sînt entități închise în perimetrul granițelor teritoriale ale statelor suverane. Aș nota în acest sens dezvoltarea unei societăți civile globale și observația lui Gordon Christenson: „*societatea civilă mondială (...) mai degrabă conține un sentiment global că evidențierea unei vieți diverse și pluraliste a lumii devine tot mai liberă în raport fie cu statele suverane, fie cu sistemul statelor suverane*” (Gordon Christenson, *World Civil Society and the International Rule of Law*, în **Human Rights Quarterly**, vol. 19, no. 4, November 1997, p. 737).

3. Gerd Roelecke, *Nation, national-state, and nationalism in Europe*, lucrare nepublicată.
4. Richard Falk, *Cultural Foundations for the International Protection of Human Rights*, în Abdullahi Ahmed An-Na'im (ed.), **Human Rights in Cross-Cultural Perspectives**, University of Pennsylvania Press, p. 54.
5. Interesantul concept a fost introdus de James N. Rosenau, „Fragmegrative” *Challenges to National Security*, în Terry L. Heyns, ed., **Understanding US Strategy: A Reader**, Washington, DC: National Defense University, 1983, pp. 65-82. Celelalte lucrări ale lui James N. Rosenau (**Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity**, Harvester/Wheatsheaf, Princeton University Press, 1990; James Rosenau, Ernst-Otto Czempiel (ed.), **Governance without Government: Order and Change in World Politics**, Cambridge University Press, Cambridge, 1992) sînt o sugestivă argumentare privind intensitatea interacțiunilor în lumea contemporană.
6. Cifra dată de recensămînt nu corespunde în modul cel mai evident cu cea reală. Organizațiile romilor dau cifre diferite, majoritatea situîndu-se între 1 milion și 2 milioane de romi.
7. O sinteză foarte utilă privind minoritățile din România se găsește în studiul Renatei Weber, *The Protection of National Minorities in Romania: A Matter of Political Will and Wisdom*, în volumul editat de Jerzy Krantz în colaborare cu Herber Kupper, **Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989**, Center for International Relations, Warszawa 1998, pp. 199-269.
8. Conform cercetării IMAS.
9. Tratatul cu Polonia: Versailles 1919; cu Cehoslovacia: Saint-Germain 1919; cu România: Paris 1919; cu Statul Sîrbo-Croat-Sloven: Saint-Germaine 1919; cu Grecia: Sevres 1920.
10. La acestea se adăugau un număr de drepturi speciale în beneficiul anumitor minorități — cum ar fi evreii din Polonia, România și Grecia.
11. Vezi distincția dintre „națiuni” și „naționalități” în legislația iugoslavă. Constituția federală din 1974 făcea diferența dintre „națiuni” (*narod*) precum sîrbii, croații, slovenii, montenegrenii, macedonenii și musulmanii și „naționalități” (*narodnosti*), celelalte grupuri slave și non-slave ale căror state nu făceau parte din Iugoslavia — precum albanezii, maghiarii, slovacii, românii, italienii (Tibor Váradi, *Minorities, Majorities, Law and Ethnicity. Reflections on the Yugoslav Case*, **Human Rights Quarterly**, Volume 19, No. 1, February 1997, pp. 1012).
12. Jon Elster, *Majority Rule and Individual Rights*, în Stephen Shute and Susan Hurley (ed.), **On Human Rights**, Basic Books, 1993, pp. 175-217.
13. *Op.cit.*, p. 176.
14. Renate Weber, *The Protection of National Minorities in Romania: A Matter of Political Will and Wisdom*, în Jerzy Krantz (ed.), **Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989**, Center for International Relations, Warszawa 1998, pp.199-269.
15. Cinci dintre ei erau judecători ai Curții Constituționale.
16. Gabriel Andreescu, Renate Weber, „Nationalism and Its Impact upon the Rule of Law in Romania”, în *International Studies*, no.1, 1995, pp. 49-64.
17. Vezi John Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War*, în **International Security**, Vol.15, No.1, Summer 1990, pp. 5-56.
18. *Ibidem*.
19. Mme Huberte Hanquet (Belgique), Javier Ruperez (Espagne), Co-rapporteurs spéciaux, „PROJET DE RAPORT SPÉCIAL - ROUMANIE: UNE TRANSITION INACHEVÉE”, AJ 75, CC (92) 5, Commission Affaires Civiles, Asssemblée de l'Atlantique Nord, mai 1992, parag. 39-47, pp. 11-13: „...problema minorității maghiare este o permenentă pepinieră de tensiuni în România...”; „[România] este una din țările europene în care problema protecției minorităților este foarte acută”.
20. Stephan Iwan Griffiths, **Nationalism and Ethnic Conflict. Threats to European Security**, SIPRI Research Report No. 5, Oxford University Press, Oxford/New York/Toronto, 1993, p. 23: „În decursul ultimilor trei ani, România a dezvoltat un sentiment extraordinar de insecuritate de pe urma existenței unei minorități maghiare atît de numeroase în Transilvania și a făcut orice pentru a se apăra de acuzațiile de discriminare aduse de maghiari. Totuși, există numeroase dovezi că în ultimii doi ani relațiile interetnice din regiune s-au polarizat dramatic și că mare parte a acestor probleme a fost cauzată de extremiștii români, acționînd cu «aprobarea» oficialilor vizibil îngăduitori”.
21. Dominique Rosenberg, *Les minorités nationales et le défi de la sécurité en Europe*, Travaux de Recherche No.
21. Institut de Nations Unies, New York, 1993, p. 17: „...tensiunile naționaliste nu au dispărut din Transilvania și sînt de așteptat provocări atît de partea română cît și de cea maghiară...pasiunile sînt exacerbate, fiind marcate mai ales de interzicerea bilingvismului, instituită de unele autorități române, de pildă primarul municipiului Cluj”.
22. Michael E. Brown, *Causes and Implications of Ethnic Conflict*, în Michael E. Brown, ed., **Ethnic Conflict and International Security**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, p. 3.
23. Lothar Ruehl, *European Security and NATO's Eastward Expansion*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1992, p. 119: „...(România și Ungaria, n. aut.) au o relație încărcată de conflicte (datorită maghiarilor din Transilvania)”.
24. Hans-Joachim Hoppe, *The Situation in Central and Southeast European Countries*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1994, p. 143: „...(relația României cu Ungaria, n. aut.) continuă să fie tensionată din cauza minorității din Transilvania, pe care guvernul român o acuză de activități separatiste”.
25. „Vom adăuga la toate acestea și atacurile bestiale ale trenurilor, de către hoarde asiatice zăpăcite de alcool și de ură sanguinară, care îi bat pe bieții români cu lanțurile și cu ciomegele, numai pentru că vorbesc românește!” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria! (5)”, în *România Mare*, Nr.18, Anul I, 5 octombrie 1990.

„Vasăzică ungerii, care sînt asiatici, ne împiedică pe noi, care sîntem latini și europeni, să reintrăm în concertul de valori al continentului nostru!” — Corneliu Vadim Tudor, „Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul” (Scrisoare deschisă adresată Domnului Ion Iliescu), în *România Mare*, Nr. 27, Anul I, 7 decembrie 1990.

„Recent, mai mulți criminali itineranți, care operau prin trenuri, au fost arestați; firește, toți sînt de naționalitate maghiară” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (6)”, *România Mare*, Nr.19, Anul I, 12 octombrie 1990.

26. „Tare mă tem că, în ritmul acesta, dacă tot sîntem zgîndăriți la infinit, vom mai face un galop de sănătate pînă la acel minunat oraș al ceardașului și al femeilor disponibile, și acolo vom rămîne o perioadă, ca să mai asigurăm pacea în această zonă, măcar pînă în anul 2000 — nu dorim să se ajungă pînă aici, nimănui nu-i plac campaniile militare, dar în fața alternativei Ungurii la București sau României la Budapesta, vă dați seama ce variantă vom alege și care-i muzica aceea care ne place nouă....” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (4)”, *România Mare*, nr.17, Anul I, 28 septembrie 1990.

„Iar o paralelă între grija noastră față de românii din Basarabia și grija Budapestei față de maghiarii din Transilvania nu se poate face, pentru simplul motiv că noi avem drepturi istorice asupra pămînturilor cuprinse între Prut și Nistru, în timp ce ungerii n-au nici un fel de drept nu numai asupra Transilvaniei, dar nici măcar asupra Cîmpiei Panonice, pentru că acolo au locuit strămoșii noștri geto-dacii. Din toleranții Europei, acești nobili reprezentanți ai celor mai primitive triburi asiatice au ajuns să dea omul afară din casa lui, să facă pe jandarmul în zonă, să amenințe și să țină sub teroare populații cu mult mai vechi și civilizate decît ei” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (5)”, *România Mare*, Nr.1, Anul I, 5 octombrie 1990. „Pe-aici nu se trece, stimați iredențiști maghiari și foarte prețuiți trădători de țară români, noi nu credem în varianta voastră pentru Casa Comună Europeană, așa sîntem noi, mai ciobani, mai primitivi, nu ne place să fim slugi și grăjdari pe la alții, vrem să domnim în casa sufletelor noastre, n-aveți absolut nici un spor, mutați-vă gîndul, colonizați mai degrabă pusta aia, sau închiriați pămînturi prin Siberia și Asia, dar obișnuți-vă cu ideea că Ardealul va fi veșnic românesc.” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (3)”, *România Mare*, nr.16, Anul I, 21 septembrie 1990.

27. „Și dacă vor veni trupe de intervenție O.N.U., cum ne tot amenință unii extremiști ungeri, țăranul român o să le dea și lor în cap, cu orice risc, cu orice preț, pentru că o asemenea viață de ocară nu merită trăită.” — Corneliu Vadim Tudor, „Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul”, *România Mare*, Nr. 27, anul I, 27 decembrie 1990. Aceeași idee reapare în Cuvîntarea Lui Corneliu Vadim Tudor rostită la 7 februarie 1995, în cadrul reuniunii de lucru a PDSR, PUNR, PRM și PSM (*România Mare*, Nr. 241, Anul VI, 17 februarie 1995): „țăranul acesta păduros pune mîna pe lancea lui Horea și le dă la mir! Și atunci vine o echipă de mediator, în frunte cu Jimmy Carter, cum citeșc în presă, iar baciul îi dă și lui la mir. Nu te joci cu țăranul român. Noi sîntem o populație formată, în proporție de 50% din țărani.”

28. Vezi interviul președintelui partidului, Gheorghe Funar, publicat în numărul din 27 octombrie 1994 al ziarului **Informația Zilei** din Satu-Mare, unde liderul PUNR afirmă: „După cum se știe, acest spirit nomad, această purtare barbară, prezentă în abundență în poporul maghiar și în minoritatea din România, nu au dispărut nici după 1000 de ani. Noi, românii, îi vom lecui probabil de această năpastă ca să poată deveni și ei un popor pașnic, european, civilizată, și să nu mai poftescă la teritorii străine. Să ferească Dumnezeu să întindă laba spre teritoriile românești”.

29. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Nationalism and its Impact on the Rule of Law in Romania*, în **International Studies**, nr. 1, 1995, pp. 49-64

30. Participînd la formarea Consiliului Consultativ Național pentru Integrare Euro-Atlantică, la 13 noiembrie 1993, PSM-ul a semnat Protocolul de fondare cu condiția unei Declarații care exprima „rezervele în privința afirmațiilor din paragrafele 3, 4 și 5 ... care prezintă ca absolut, principiul integrării în structurile euro-atlantice, conferind o imagine unilaterală și limitată asupra politicii externe a României.” În paragrafele menționate, „integrarea completă în structurile vest-europene și euro-atlantice” este considerată „opțiunea fundamentală a României”, „integrarea euro-atlantică a României fiind un obiectiv major, de interes național” făcîndu-se totodată referire la necesitatea de a ajunge la un consens național al tuturor forțelor politice pentru atingerea acestui scop.

31. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

32. Gabriel Andreescu, „Raportul SRI”, **Revista Română de Drepturile Omului**, nr. 6-7, 1994, pp. 17-25.

33. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

34. Există și excepții, cum ar fi problema ceangăilor din România, dar acesta rămîne un subiect cu totul particular (vezi Romanian Helsinki Committee, **Human Rights Developments in Romania**, 1997 Report, Bucharest, 1998).

35. Singura concepție alternativă coerentă asupra drepturilor minorităților de care minoritatea maghiară a părut să țină cont a fost proiectul de lege al Centrului pentru Drepturile Omului (APADOR-CH). Această atenție s-a datorat nu numai calității documentului, ci și devotamentului Comitetului Român Helsinki pentru promovarea drepturilor minorităților naționale (Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, „Un proiect de lege privind minoritățile naționale elaborat de Centrul pentru Drepturile Omului”, în **Legislația în tranziție**, București, 1995, pp. 102-112).

36. Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **The evolution of the DAHR conception on the Hungarian minority rights**, Centre for Human Rights, 1995.

37. Ordonanțele de urgență adoptate în mai și iunie de guvernul român au rezolvat cea mai mare problemă, aceea a folosirii limbii materne în educație și administrație. Aceste norme, care se presupune că vor fi adoptate și de Parlament, sînt extinse și prin faptul că Recomandarea 1201 a fost inclusă în dreptul intern. O lege a minorităților naționale, a cărei adoptare fusese anunțată pentru anul 1998, ar completa ultimele detalii ale sistemului de protecție a minorităților — precum folosirea limbii materne în tribunal. (Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **Evolution of the DAHR conception on the rights of the Hungarian minority**, Centrul pentru Drepturile Omului, Bucharest, 1995; Renate Weber, „România și drepturile omului: standarde interne, standarde internaționale (I)”, **Revista Română de Drepturile Omului**, București, 1996, pp. 27 - 38).

38. Gabriel Andreescu, "Recommendation 1201 and a Security (Stability) Network in Central and Eastern Europe", în **International Studies**, nr. 3, 1997, pp. 49-63.
39. Acest sistem a fost ratificat prin UDMR și sistematizat prin proiectul de lege cu privire la minoritățile naționale și comunitățile autonome, înaintat de UDMR Parlamentului României în 1993 (vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*)
40. Gabriel Andreescu, "The Central European Divide", în **War Report**, June/ July 1997, pp. 27-28.
41. Michael Shafir, "Guvernarea Ciorbea și democratizarea: bilanț intermediar", **Sfera politicii** nr. 55, 1997, pp. 6-24.
42. De vreme ce forma de guvernământ și „*caracterul național, independent, unitar și indivizibil al Statului Român*” nu pot fi supuse revizuirii conform prezentei Constituții (art. 148(1)), procedura ar trebui să înceapă prin abrogarea art. 148.
43. Gusztáv Molnár, "Problema transilvană", *Magyar Kisebbség* no. 3-4, 1997.
44. Emil Hurezeanu, „Cine a câștigat alegerile?”, în „22”, 4-10 decembrie 1996.
45. Gusztáv Molnár, *Op. cit.*
46. E. Pons (**Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens à part entière?**, L'Harmattan, 1995) indică cifra de 2,5 milioane, ceea ce susțin și unii lideri politici ai minorității. Cifrele limită sînt însă mai puțin credibile.
47. Au fost dezrobiți de abia în 1987.
48. Rachid Benattig, Olivier Brachet, Rapport Final: Ministère de L'Emploi et de la Solidarité, *Les dynamiques migratoires Roumaines*, Juin 1998, p. 15
49. Rachi Benattig, Olivier Brachet, *Op.cit.*, p. 14
50. Ca și a celor din Slovacia ori Voivodina.
51. Din 1990 pînă în 1995 au avut loc circa 35 de acțiuni îndreptate împotriva comunităților de romi (**Helsinki Watch**, 1995). Mandatul Înalțului Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale nu este însă de a evalua situația drepturilor minorităților, ci de a preveni (*early warning*) transformarea tensiunii interetnice într-un conflict deschis.
52. Decizia UDMR a fost determinată și de imposibilitatea de a ameliora poziția comunității maghiare în cadrul universității multilingve Babeș-Bolyai din Cluj.
53. Comunicatul APADOR-CH din ... Argumentația acestuia a fost preluată de către liderii UDMR, reprezentanți ai minorității maghiare.
54. În realitate, singura acțiune care ar putea fi etichetată drept „educație pe criterii etnice” în România a fost introducerea disciplinei „Istoria Românilor” în loc de „Istoria României”, prin Legea no. 84/1995.
55. Richard Rorty, "Human Rights, Rationality and Sentimentality", în Stephen Shute & Susan Hurley eds., **On Human Rights**, 1993.
56. Hillel Steiner, *Op.cit.*, p. 55.
57. Vezi H.L.A. Hart, "Bentham on Legal Rights", în **Essays on Bentham**, Oxford University Press, 1982.
58. Jean-Michel Beillard, „**Bilingualism at the University of Ottawa**”, masa rotundă de la Snagov (Romania), 6-8 februarie 1998.

*

Gabriel ANDREESCU: absolvent al Facultății de Fizică din București în 1976 este co-președintele Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor: „Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural”. *Funcții și operaționalizare*, „Cel mai iubit dintre ambasadori”, „Despre filosofia disidenței”, „Patru ani de revoluție”, „România versus România”, „Naționaliști, antinaționaliști... o polemică în publicistica românească”. A fost distins cu premiile Pro Amicitia, acordat de Asociația Ziariștilor Maghiari din România și Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei.